

REDAKČNÍ DISKUSE O VÝZKUMU MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

Náš časopis přinesl v minulých číslech několik diskusních příspěvků k problematice výzkumu mezinárodních vztahů. Psali je vědečtí pracovníci ÚMPE, kteří výzkum mezinárodních vztahů provádějí většinou historicko-politickou metodou (objevil se termín „politologie“). V posledních letech se dostává do popředí ve společenských vědách sociologický přístup k jednotlivým vědním disciplinám. Sociologie dnes ve světě pronikla i do výzkumu mezinárodních vztahů a vznikla řada škol a teorií.

K diskusí o všech těchto otázkách a o dalším rozvoji metodické stránky výzkumu mezinárodních vztahů pozvala redakce na 13. prosince 1966 několik odborníků, aby především posoudili možnosti sociologického přístupu k výzkumu mezinárodních vztahů. Přišli na ni sociologové doc. M. Soukup a doc. K. Kára ze Sociologického ústavu ČSAV, doc. R. Selucký, ekonom a dramaturg Čs. státního filmu, a z ÚMPE se jí zúčastnili doc. M. Nikl, dr. Plaček, doc. V. Soják, dr. J. Štěpanovský a za redakci dr. J. Šedivý, který diskusí řídil, a M. Kovářová.

Diskuse ukázala, že sociologie mezinárodních vztahů je v Československu teprve v počátcích, hledá se, jakým směrem zaměřit výzkum, jaká témata zvolit, aby jejich zpracování obohatilo jak společenské vědy, tak i praktickou politiku, jaké metody uplatnit, převzít či vytvořit.

Diskutovalo se zcela volně, přičemž úvodního slova se ujal doc. M. Soukup.

Otiskujeme zkráceně stenografický záznam této diskuse jako pokračování výměny názorů na otázky výzkumu mezinárodních vztahů a na bližší určení tohoto vědního oboru. Účastníci diskuse nemohli samozřejmě vyčerpat danou problematiku, nicméně přinesli řadu podnětů a částečně naznačili, jaké problémy jsou u nás v rozvoji sociologie mezinárodních vztahů, respektive v rozvoji výzkumu mezinárodních vztahů.

Redakce.

Docent Miroslav Soukup:

Chtěl bych nejprve říci několik slov k relativnímu opoždění sociologie mezinárodních vztahů. Myslím, že první seriosní práce se začaly objevovat ve 30. letech a Wrightova práce, považovaná za první klasickou práci v této disciplíně, byla vydána v letech II. světové války. Pak nastala určitá pauza a teprve v posledních pěti — osmi letech dochází k nové pozoruhodné renesanci sociologie mezinárodních vztahů. Zejména v poslední době byla publikována řada studií z nej-

různějších aspektů této problematiky, a na VI. světovém sociologickém kongresu v Evianu v září 1966 byla poprvé v historii těchto kongresů zařazena na program.

Jaké jsou hlavní příčiny tohoto relativního opoždění sociologie mezinárodních vztahů? Myslím, že je to především dáno složitostí samého předmětu. Mezinárodnímu systému totiž chybí některé atributy sociálního systému. Jiné sociologické disciplíny mají určité základní jednotky, které lze zkoumat, třeba továrna, rodina, politický systém. Ve světovém měřítku by zřejmě takovou jednotkou mohly být

někaké univerzální integrované celky, které ovšem jsou dnes ještě buď v zárodečném stadiu nebo jen málo vyvinuté. V mezinárodním systému neexistuje jednotící řád, autorita, která by pokrývala celý systém. Nejsou zde řešitelné mnohé problémy, které už jsou řešitelné v rámci teritoriálního státu. Ostatně i o samém termínu „sociologie mezinárodních vztahů“ existují spory. Mnozí sociologové považují tento termín za nevhodný, podle nich by se sociologie měla zabývat nikoliv jen vztahy mezi národy. Vyplývá to z toho, zda suverénní teritoriální stát je subjektem mezinárodních vztahů, jak je to se suverenitou apod. Navrhují obměny jako „sociologie světového společenství“ nebo „sociologie mezinárodního systému“ apod. Ale to je druhořadé.

Avšak mezinárodní vztahy procházely v posledním desetiletí značnými změnami. Svět jako celek se dále politizoval, rozšířily se styky mezi národy a zejména po II. světové válce došlo přímo k revoluci v institucionálních mostech, v tvorbě mezinárodních organizací. Mezi příznačné rysy tohoto procesu patří vytváření nových národních jednotek. V souvislosti s těmito reálnými procesy se zvýšila možnost podrobit mezinárodní vztahy sociologickým analýzám.

Předmět sociologie mezinárodních vztahů je tedy nadále sám předmětem diskusí.

Podle profesora Arona by se sociologie mezinárodních vztahů měla zabývat výzkumem prostoru, populace, zdrojů, národů, civilizace, lidstva. Její specifický přístup by byl sociologický na rozdíl od mezinárodních vztahů jakožto vědy pracující metodami interdisciplinárního výzkumu. Jiní autoři mají opět jiné vymezení.

Příčiny urychlení vývoje sociologie mezinárodních vztahů v posledních letech jsou podle mého názoru přinejmenším dvě: naléhavost společenské objednávky a pokroky společenských věd.

Má druhá poznámka se vztahuje k různým přístupům k výzkumu na Západě. V posledních deseti letech byla vytvořena nebo dále podstatně propracována řada teorií — teorie konfliktu, teorie kontroly prvků konfliktu, rovnováhy konfliktu, vynořily se i teorie, které jejich autoři pokřtili na strategicko-političní teorie, strukturální nebo situační teorie kon-

fliktu, teorie radikální změny, teorie tradičních organizací, teorie mezinárodního pole apod. Rozebírat je přirozeně přesahuje možnosti a poslání této besedy. Pro ilustraci uvedu přístup související s teorií rozhodování, s teorií rozhodovacího procesu. Mám na mysli teorii amerického profesora Kenneth Bouldinga, který vychází z toho, že podstatným komponentem rozhodování jsou představy, které si vůdcové tvoří o situaci vlastní i o nepřátelích. Podle Bouldinga právě tyto představy tvoří podstatnou část rozhodovacího procesu, do kterého nevstupuje skutečnost, jaká je, ale jaká se obráží ve vědomí elit, ve vědomí hlavních aktérů mezinárodních vztahů. Rozhodování jsou podle něho dělána především na základě těchto obrazů a nikoliv na základě skutečnosti, která je ovšem formována výsledky těchto rozhodnutí. Jiný přístup se snaží funkčně analyzovat právo a postihnout pevnost vztahů mezi bloky s různými právními strukturami. Vychází z toho, že mezinárodní právo by se nemělo snažit vnucovat normy systému, který už neexistuje, nýbrž by mělo pouze registrovat změny, k nimž neustále v mezinárodním systému dochází v důsledku interakcí mezi suverénními státy a mezinárodními institucemi v důsledku transformace mezinárodních vztahů, v důsledku technických vynálezů v oblasti zbrojení, v důsledku komunikací a difuzí myšlenek a ideologie. Řada těchto dílčích teorií byla empiricky testována a jsou již mnohé dílčí zajímavé závěry.

Chci však upozornit na jiný důležitý moment posledního desetiletí v západní sociologii — na pokrok kategoriální analýzy, na důraz, kladený na rozvoj pojmové aparatury. Světovým problémem — i u nás markantním — je to, že kategorie, s nimiž pracujeme, jsou mnohdy nepřesné, mnohoznačné, nevyčerpávají svůj předmět. Náš jazyk zamlžuje problémy. Vezmeme-li nejzákladnější pojmy jako zájem, rovnováha, konflikt, národ, vidíme, že bývá s těmito pojmy začasť operováno, aniž byly jasně definovány a delimitovány, že různí autoři je používají různým způsobem, že mohou vyvolávat falešné očekávání. Pišeme o spřátelených mocnostech, ačkoliv bychom měli pracovat se *stupni* spřátelení, protože v každém spřátelení existuje určitý stupeň přátelství a jde tedy o vytvoření typologie a odpovídající

cích kategorií. Ovšem náš jazyk nám vytváří šablony: buď, anebo. Kdosi řekl, že věda je jen jazyk a zpravidla špatně vytvářený jazyk. Je to snad přehnané, ale jisté je, že řada kategorií je zastaralých, včetně takových přímo klasických pojmů jako „národ“ nebo „zájem“. Zdá se mi, že u nás je v tomto směru v zpřesňování a rozvíjení pojmové aparatury stav neuspokojivý.

Předmětem sociologie mezinárodních vztahů na Západě je aplikace sociologických výzkumů nikoliv na celek mezinárodních vztahů, nýbrž na preferované problémy mezinárodních vztahů.

K otázce vědecké hodnoty a vztahů vědy a ideologie: ve fázi výběru výzkumného problému a interpretace výsledků výzkumu se projevuje nesporně sociální podmíněnost a hodnotová podmíněnost a orientace autora. Ovšem na úrovni vlastní volby metod a zpracování tohoto výzkumu zde existuje zpravidla nesporná objektivita. My připouštíme samozřejmě naši vědomou subjektivitu, třídní přístup v prvním a posledním článku tohoto řetězu, ovšem mnohdy se nám, bohužel, zejména v minulosti zapletla tato subjektivita do prostředních dvou článků, kde naprosto nemá oprávnění.

Má další poznámka se vztahuje k tzv. mírovému výzkumu, který je interdisciplinárním výzkumem, a k problému tematického výběru v rámci mírového výzkumu. Dosavadní výzkum se převážně zaměřuje na dílčí problémy, na zpravidla velmi nehistoricky pojaté studie, byť zpracovávané mnohdy zajímavými a originálními metodami. Ovšem zdá se mi, že značná část těchto studií nese pečeť sterility. Problém máloškálových (je to zřejmě nevhodný termín, ale vhodnější slovo mi nenapadá) a velkoškálových teorií je snad v tom, že tyto úzké teorie se vyvíjejí pod vlivem pragmaticky orientovaných výzkumů ve Spojených státech. Z těchto pozic jsou pokusy o velké teorie kritizovány jako nevědecké, poněvadž je nelze aplikovat na národní společnosti. Bude však zřejmě třeba orientovat náš vlastní výzkum tak, aby navázal na pokusy o velké teorie, které se rovněž, byť daleko sporadičtěji, na Západě vyskytly, nebo aby se pokusil o syntézu obou přístupů.

V druhé části úvodního slova nadhodím několik rudimentárních myšlenek k problému rozvoje sociologie mezinárodních vztahů u nás. Nechci zde opakovat známé banality, že dříve byly i samy mezinárodní vztahy, nemluvě o sociologii mezinárodních vztahů, redukovány do značné míry na propagandu a teoretické analýzy a empirické testování těchto teorií prakticky neexistovalo. Mezinárodními vztahy jako předmětem výzkumu se zabývali historikové, ekonomové, právníci, někdy byly mezinárodní vztahy vykládány v rámci teorie o komunistické společnosti. Dnes však jsou mezinárodní vztahy fakticky uznány. Předložíme otázku, která témata zvolit dnes, kdy se u nás začíná sociologie mezinárodních vztahů rozvíjet a v jejichž zpracování bychom mohli přispět světové vědecké frontě a pomoci vyřešit i problémy mezinárodního společenství. Nejobecněji mezi ně podle mého názoru patří sociologie mírového soužití, teorie konfliktu a integrace, přičemž chápu konflikt a integraci jako dva pólové jevy u těžce podstaty — a dále sociologie mezinárodních organizací. V Evropě se například v rámci *Carnegieho dotace za mezinárodní mír* rozvíjí řada zajímavých výzkumů v této sféře, které vedou ke značnému prohlubování znalostí o mechanismech universálních mezinárodních organizací a i některých vybraných regionálních organizací, například o fungování orgánů Evropského hospodářského společenství. K úspěšnému výzkumu je nutná spolupráce sociologů, ekonomů, politologů, a právníků. Jiným směrem výzkumu by zřejmě mělo být studium vztahů seberegulování národních komponentů v mezinárodním systému a tohoto systému. S tím souvisí například problém specifický pro malé země jako je Československo. Jaké meze má integrace? Jaký je třeba vztah mezi velikostí těchto mezí a rozvojem komunikace v mezinárodním systému? Jaký je vztah mezi velikostí zájmů té které země na integračních procesech a jejími proměnnými faktory, například velikostí? Jestliže například vezmeme vztah mezi velikostí země a mezi úrovní zahraničního obchodu nebo některými jevy mezinárodní interakce, zjistíme celkem jasnou korelaci: čím menší země, tím je tato interakce větší, tím zahraniční obchod je zpravidla významnější. Jaké zákonitosti

zde tedy platí a jakými metodami je zkoumat?

Pro nás bude zřejmě cenný i výzkum teorie závislosti a její aplikace na mezinárodní vztahy. Naši praktikové se kupříkladu obírají v oblasti zahraniční politiky problémy, kam až je možno jít v zahraničním obchodě třeba se západním Německem; kde jsou hranice závislosti? Jaké jsou stupně závislosti? Jaké jsou proměnné veličiny tohoto systému? Lze dospět k teoretickým zobecněním při výzkumu těchto velmi aktuálních problémů závislosti?

Je třeba tedy řešit nejprve zaměření našeho výzkumu. Ale s tím souvisí i nutnost vytvořit a zesilovat atmosféru porozumění pro tyto problémy i v orgánech společenské praxe. Slabina sociologie mezinárodních vztahů je totiž obecně v tom, že její potřebu právě tyto orgány společenské praxe nepocítují. To je problém téměř světový.

Charakter základního výzkumu živí logický názory, že výsledky tohoto výzkumu nejsou použitelné v praxi, a že tedy přidělené finanční prostředky musí být úměrně malé.

Myslím však, že kdyby se nám podařilo vypracovat a testovat třeba onu teorii závislosti, mělo by to pro praxi dalekosáhlý význam. Totéž platí o výzkumu problémů konfliktů a integrace. Specifickou otázkou je problém modelu mezinárodního systému socialistického společenství.

Tato poslední otázka ilustruje další úskali výzkumu: meze dostupnosti údajů a meze jejich publikovatelnosti. Tyto druhé meze jsou u nás značně užší než v kapitalistických zemích. Na Západě vycházejí desítky a stovky časopisů, které se zabývají nejrůznějšími aspekty nadnárodní integrace svých oblastí. U nás, v socialistických zemích, jsme na tom po této stránce nedobře. Vytvoření dobrého systému kanálů vědeckých informací samo o sobě ještě přirozeně není dostatečnou zárukou vědeckosti, hloubky analýz společenských vztahů, ale přesto je důležitým a neváhám přímo říci podstatným předpokladem pro rozvoj vědy. Jistě neplatí, že je-li 10krát více vědeckých časopisů k určitým tématům, výsledky budou desetkrát vědecktější, ale zřejmě je, že tam, kde systém těchto kanálů je nedostatečně vyvinut, nelze oče-

kávat od vědeckého výzkumu zázraky. Při vytváření takové sítě jde i nesporně o problémy finanční, ale důležitou roli zde patrně hraje i okolnost, že jde o složité problémy politické a hospodářské a že převládají představy o existujících proporcích publikovatelnosti.

Tyto současné meze jsou rovněž činitelem přispívajícím k relativnímu poklesu zájmů vědců o tyto výzkumy a povzbuzují je k hledání jiných témat, s nimiž budou menší komplikace. Není patrně náhodné, že u nás doposud těžiště výzkumu integračních procesů je zaměřeno k výzkumu těchto procesů v kapitalistickém světě. Bylo by důležité analyzovat i další složky těchto komunikačních kanálů vědeckých informací, zejména síť vědeckých institucí zabývajících se integračními procesy a síť vědeckých konferencí a osobní výměny vědců. V západoevropských zemích se v posledních desetiletích vytvořily desítky specializovaných vědeckých ústavů k problémům integračních procesů, a i když je možná výzkum méně koncentrován než v socialistických zemích, přesto by byla komparativní studie záslužná. Jde totiž o začarovaný kruh. Neuvolníme-li patřičné stimuly k vytvoření mohutného proudu teoretických diskusí a diskusí ke konkrétním problémům struktury socialistického společenství, stěží pronikneme do jejího mechanismu tak hluboko, jak bychom potřebovali, a stěží bude vytváření teorie tohoto společenství postupovat tak rychle, jak by to odpovídalo praktickým potřebám, naléhavosti problémů. Bylo by patrně potřebné prozkoumat všestranně povahu zábran, které dosud vytvoření takového proudu brání, a předložit orgánům společenské praxe příslušné návrhy, koncepci jejich postupné likvidace.

Mnohé závěry sociologického výzkumu mezinárodních vztahů a mnohé směry výzkumu mohou narazit na nepochopení. Myslím, že bychom se přesto měli snažit posouvat výzkum v tomto směru uváženě, ale odvážně dopředu. I kdyby se nám nepodařilo vytvářet vědecké závěry, hypotézy, které by byly přísně nebo empiricky ověřovatelné, testovatelné, měli bychom mít více odvahy ke spekulacím a k tomu, co bylo někde nazváno sociální technikou.

Docent Vladimír Soják, vědecký pracovník Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii, navázal na úvodní slovo doc. Soukupa a připomenul, že samo složení účastníků diskuse (sociologové, ekonomové, historikové, politologové) je výrazem multidisciplinárního přístupu k výzkumu mezinárodních vztahů, které on chápe nikoliv jako vlastní disciplínu, ale jako rámeček, v němž speciální vědní disciplíny zkoumají mezinárodní problematiku. Jednou z těchto disciplín je i sociologie.

Chápu sociologii nejzjednodušeněji jako vědu o společnosti a snažím se zkoumat z tohoto hlediska i problémy mezinárodních vztahů.

Vedle tohoto specifického přístupu sociologie k mezinárodním vztahům je možno říci, že určité metody, které přinesla sociologie, jsou velmi důležité i pro celkové zkoumání mezinárodních vztahů.

Zatím tyto problémy a ovšem sama sociologie byla rozvíjena především na západě. Marxismus má tu základní výhodu, že je určitým totalitním pojetím světa a že tedy v tomto smyslu samozřejmě vytvořil i základní metody. Ovšem ukazuje se, že zatím nešel do hloubky v dílčím výzkumu. Přitom z hlediska světového — mluvilo se tu i o termínu světové sociologie nebo sociologie světové společnosti, marxismus měl od počátku výhodu, že dovedl komplexně pojímat svět.

Při hodnocení významu sociologických metod pro výzkum mezinárodních vztahů vyvstává základní otázka, totiž otázka evoluce a revoluce. To se nám totiž promítá zvláště do sociologických výzkumů na západě, kde se ukazuje, že většina těchto sociologických výzkumů se zaměřuje ke konfliktu. Ať už vykládáme konflikt jakkoliv, v každém případě ten základní konflikt je konfliktem ve vývoji společnosti. Tyto scientistické nebo sociologicko-behavioristické metody se zdůrazněním kvantitativní stránky mají ale určité zápory v tom, že se pokoušejí vykládat svět ve smyslu skutečně evolučním. Řešení konfliktu, *conflict resolution*, je podle nich v podstatě řešení nerevoluční cestou. Vzniká otázka, jak mají marxisté hodnotit tento přístup. Samozřejmě jsou tyto přístupy výrazem reformistického, protirevolučního pojetí, ovšem na druhé straně je zajímavé, že právě tyto behavioristické a scientistické přístupy mají zároveň své určité

pozitivní vyznění. Setkávají se s marxistickým přístupem v některých oblastech řešení hlavního problému mezinárodních vztahů, tj. otázky války a míru. To znamená, že se přibližují našemu pojetí mírového soužití, i když vycházejí ze zcela nových pozic.

Bylo zde řečeno, že musíme objektivně zkoumat nejen kapitalistické země, ale i socialistické. Je třeba se zmínit i o zemích rozvojových, neboť tu vzniká nejenom polární jednota, nýbrž i tripolární, v níž ovšem třetí člen má taková specifikata, že narušuje i ta předchozí pojetí.

Doc. Karel Kára, vědecký pracovník Sociologického ústavu ČSAV, konstatoval, že předmět sociologie mezinárodních vztahů je širší než u nás pěstovaná disciplína mezinárodní vztahy a zaměřil se na otázku metod výzkumu. K současným matematickým a technickým metodám, běžným v západní sociologii mezinárodních vztahů, řekl:

Společenské vědy, a zejména problematika mezinárodních vztahů, jsou tak složité, že na makroproblémy nelze používat matematizující metody, tzn. pomocí kybernetických strojů vyjádřit mnohostranost a bohatost všech vztahů.

Ovšem nemyslím si, že by bylo marné pokoušet se určité věci vyjádřit pomocí různých matematických vzorců a matematizujících metod. To možné je. Ovšem u makroproblémů, jako jsou problémy konfliktů, integrace, války a míru, je možné stěží zachytit všechny komponenty, které by umožnily dát přesný praktický návod. Těžko lze zachytit touto metodou nějaký malý faktor — jde-li o problém zachování míru — jako třeba smrt významného státníka, která by mohla mít pozměňující význam pro další vývoj. Takových faktorů je „x“ a tím se předem ztěžuje vědecké řešení této problematiky tímto způsobem.

Na druhé straně je ovšem možno pomocí těchto matematických metod, při jistém zjednodušení, vyjádřit určité modely skutečnosti. Avšak tyto modely mají samozřejmě relativně malou hodnotu. Pokud jde o hloubku zpracování, domnívám se, že dřívější marxistická historicko-genetická metoda, kvalitativní určování jevů a skutečností, analýza a syntéza skuteč-

nosti, je přece jenom těmto makroproblémům adekvátnější. To je můj názor, i když se domnívám, že do budoucnosti je třeba se zamýšlet nad tím, jakým způsobem exaktně vyjadřovat i tyto makroproblémy pomocí matematických technik.

S touto metodou je možno mnoho udělat v oblasti mikroproblémů. Je možno například vyjádřit různé vazby mezi státy, různé vazby uvnitř mezinárodních organizací, kde to nemá příliš dalekosáhlé důsledky.

V našich diskusích a pracích je třeba se zamýšlet především nad otázkou předmětu sociologie mezinárodních vztahů, za druhé nad možností navázat na dosavadní bádání v této oblasti a integrovat a rozvinout tyto problémy ve vztahu k západní sociologii tak, aby se tu vytvořila marxistická sociologie mezinárodních vztahů. To je teď nejzávažnější problém.

A dalším problémem je, jakých metod budeme používat. Tady je možné navázat na západní sociologii, na její metody a techniky výzkumu a přitom si ověřit uplatnění matematizujících metod.

Je jasné, že bez vyjasnění, jaký postoj zaujmeme k západní sociologii, která v mnohém směru přinesla řadu závažných poznatků, nemůžeme úspěšně a urychleně překonat zaostávání tohoto vědního oboru.

Dr. Štěpán Plaček, vědecký pracovník ÚMPE, navázal nejenom na dosavadní diskutující, ale i na svůj článek z 2. čísla tohoto časopisu z r. 1966 a zdůraznil, že problematika mezinárodních vztahů — právě proto, že se týká i zachovy samotné existence společnosti a její civilizace — je nutně pro marxistického sociologa vlastně otázkou centrální a pokračoval:

Docent Soukup tu řekl, že sociologie je zvyklá se zabývat určitými celky či základními jednotkami, jakými jsou například rodina, továrna, stát. Mezinárodní vztahy však jako systém nevytvářejí dostatečně univerzální a integrovaný spojitý celek. Dnes — dodal bych — mluvíme dokonce již o třech světech, ale přes hluboké rozdíly a rozpory je to při dnešním stupni rozvoje komunikačních prostředků a při dnešním tempu technických a společenských přeměn stále více jeden souvislý svět. Mluvíme-li o makrosociologii (na rozdíl od mikrosociologie), tak mně zde slovo

makrosociologie už skoro nestačí. Více než *makro* je snad *mega*. Řekl bych tedy, že sociologie mezinárodních vztahů, pokud se zabývá rozporným vývojem společnosti jako utvářejícího se celku v měřítku světovém, by měla být jakousi *mezasociologií*. Tím bychom snad skutečně něco vyjádřili, totiž, že nad tu makrosociologii, která zkoumá stát (národní celky) a již existující mezinárodní organizace nebo teoreticky i tu zatím iluzorní integrovanou celosvětovou pospolitost budoucnosti, stavíme sociologické zkoumání celého světa ve všech jeho dnešních rozporech a souvztažnostech, což ovšem současně vyžaduje jak mikrorozbory, tak i makrosociologické analýzy.

Americký profesor Brzezinski napsal nedávno v článku „Co přijde na pořad zítra“, že všichni máme sklon považovat za základní problémy přítomnosti přežívající problémy průmyslové éry a nevidět přitom nové otázky, před kterými stojí lidstvo. Do určité míry odkazuje Brzezinski všechny třídní problémy a všechny boje o organizaci společnosti, které plynou z „vlastnických vztahů“, do oblasti, ve které ještě převažují kategorie počáteční fáze průmyslové revoluce. Studená válka sice ještě trvá, ale skutečným problémem je podle něho to, co vyplývá z vědeckotechnické revoluce, hlavně z automatizace a kybernetizace. My však vidíme třídní problematiku samozřejmě z hlediska dnešní epochy a nikoliv éry již minoucí a víme, že z vědeckotechnické revoluce nevyplývá jenom to, o čem jsem z počátku mluvil (možnost zániku civilizace), nýbrž zároveň i perspektiva její úplné přeměny a i nové možnosti postupného vyřešení hrozivých problémů třetího světa. Tyto aspekty vědeckotechnické revoluce vrhají nové světlo na všechny problémy světa a též na problémy socialistického tábora. Co z toho vlastně plyne pro další perspektivu socialismu ve světě? A co v této souvislosti pro oblast mezinárodních vztahů?

Realita, taková jaká je, si zřejmě stále něco vynucuje, a to i v politice a při formulování jejích cílů. V projevech a materiálech XXIII. sjezdu KSSS najdeme zajímavý obrát, že je nutno usilovat o ozdravení, tj. o vytvoření *normálních* mezinárodních vztahů. To je, myslím, poměrně nový termín. Je tam i vysvětlení:

jde o vytvoření normálních mírových vztahů mezi státy, o nevměšování do vnitřních záležitostí jiných států, o mírovou koexistenci, o řešení konfliktů cestou jednání. Problémem metod řešení konfliktů (a konflikty vůbec) se z teoretického pohledu na Západě dnes různými způsoby zabývá řada sociologických škol, o kterých zde bylo stručně referováno. Je nutno najít návazné body i k nim, tedy někdy třeba i k velmi omezeným scientistickým pohledům, teoriím a metodám, pokud svůj výzkum zaměřují na normalizaci konfliktů, na problém jejich mírového řešení, a dosahují použitelných výsledků.

Nyní ke vztahu sociologie mezinárodních vztahů ke komplexnímu studiu těchto vztahů. Je nesporné, že mezinárodní vztahy v celém svém rozsahu a ze všech svých aspektů musí být předmětem vědeckého studia, které slouží k lepšímu poznání, kterým směrem a jakými metodami je třeba na ně působit, jak je možno a třeba je měnit — ovšem měnit je, to už je činnost politická. Vědecké studium mezinárodních vztahů si ovšem samozřejmě nevšimá pouze této jejich nejpodstatnější, tj. politické stránky, nýbrž zkoumá vedle vztahů mocenskopolitických a vojenských též hlediska mezinárodněprávní a kulturní, především však vychází z analýzy mezinárodních vztahů ekonomických. Kdyby přitom toto velmi komplexní studium nebylo současně studiem sociologickým, kdyby se nesnažilo vysvětlit, co například znamenají pro tento svět a jeho strukturu, která naprosto není jednotná, ty společenské procesy, které se tu s mnoha otázkami rozvíjejí v důsledku vývoje výrobních sil, konkrétně v důsledku postupu vědeckotechnické revoluce, tak by to — jak myslím — ani žádným skutečným společenskovědním studiem nebylo. Tedy: bez sociologie mezinárodních vztahů, bez analýzy toho, oč se na Západě novými a třeba i spornými metodami částečně již pokoušejí, a především bez marxistického pohledu na celkovou problematiku vývoje společenských struktur v měřítku mezinárodním nemůže dnes vědecké studium mezinárodních vztahů vystačit.

Docent M. Nikl, ekonom, vědecký pracovník v ÚMPE, vnesl do diskuse pohled odborníka z jiné vědní disciplíny. Poza-

stavil se nad poznámkou doc. Soukupa, že mezinárodní systém není sociálním systémem a k vyjádření pochybností s touto tezí použil přirovnání z oblasti svého výzkumu pohybu světové ekonomiky.

Zabývám se tím, co zatím nazývám relativně nezávislý pohyb světové ekonomiky. Můžeme tomu říkat mezinárodní hospodářské vztahy — je to v podstatě totéž. Jestliže slyším, že mezinárodní systém není sociálním systémem, zní to pro mne cize, neboť srovnám-li to s oblastí ekonomiky, není světová ekonomika souhrnem národních ekonomik, ale má svůj relativně nezávislý pohyb.

Relativní nezávislost pohybu světové ekonomiky na pohybu národních celků je podmíněna jednak tím, že subjekty, které jsou zúčastněny, mají z velké části determinovanou činnost. Je správné hodnotit např. Marshallův plán z toho hlediska, že tím Spojené státy sledovaly znovuvybrojení západní Evropy, že tím sledovaly upevnění kapitalistického politického řádu v západní Evropě. Ale rovněž je v tom neodmyslitelnou skutečností, že Marshallův plán byl nezbytnou akcí, aby mohla nastat obnova mezinárodního nebo světového obchodu. Protože byla nerovnováha v rozložení světových zlatých zásob, vyspělé kapitalistické státy Evropy nemohly obchodovat s Amerikou do té doby, dokud neměly čím platit.

To znamená, že tyto záměry zúčastněných subjektů jsou do určité míry podmíněny tím, co se snaží Spojené státy (třeba v rámci Marshallova plánu) získat na úkor ostatních partnerů, ovšem plní i jistou objektivní funkci.

Jiný příklad: je možné dávat hospodářskou pomoc vyspělých kapitalistických států rozvojovým zemím do uvozovek. Uvozovky mají svůj význam z toho důvodu, že pomoc není zcela nezištná. Ovšem, rovněž má význam uvádět pomoc bez uvozovek, poněvadž dříve to byl pohyb národního kapitálu do kolonií a nyní, po přerušení pohybu národního kapitálu do suverénních, nově vzniklých států, musela nastat obnova tohoto pohybu, aby mohla světová ekonomika nadále fungovat.

Jinými slovy: tento faktor, kdy národní zúčastněné celky mají do značné míry

předurčenu svou činností, tzn. objektivním rozestavením sil, objektivními vztahy, ekonomickými i politickými (protože i politické vztahy jsou objektem vůči jednotlivým zúčastněným subjektům), je jednou z příčin, proč výsledný pohyb světové ekonomiky vystupuje jako relativně nezávislý pohyb, nezávislý na záměrech jednotlivých zúčastněných celků.

Další faktor spočívá v tom, že zájmy zúčastněných subjektů nebo faktorů nebo dílčích částí světové ekonomiky se kříží, a tudíž výsledný záměr je relativně nezávislý na tom, co jednotlivé zúčastněné subjekty chtějí, nebo původně zamýšlejí. Výsledný pohyb je relativně objektivní na rozdíl od původních, jakkoliv subjektivně modifikovaných, zmrzačených záměrů.

Jestliže pohyb světové ekonomiky vystává jako relativně nezávislý pohyb na záměrech a na vývoji jednotlivých národních celků, je pro mne nepředstavitelné, jak je možné podle jiného aspektu výzkumu mezinárodních vztahů, tzn. sociologického aspektu, říkat, že mezinárodní systém není sociálním systémem. Mezinárodní systém je nutně organickou soustavou, která samozřejmě prochází různými stupni obecnosti. Např. v době Leninova imperialismu byla nejobecnější *imperialistická* forma pohybu světové ekonomiky. Jakmile vznikla světová socialistická soustava, nutně vzniká dvojitá forma pohybu světové ekonomiky, kapitalistická a socialistická — a nad tím existuje ještě něco obecnějšího.

Nyní vyvstává problém, jak se to obecné projevuje ve své socialistické a kapitalistické formě. Ovšem vždycky to vyvstává jako celistvý organismus, který má určité vnitřní zákonitosti svého pohybu, které se vzájemně ovlivňují.

Myslím, že k tomu, abychom v těchto otázkách postoupili dále, musí být napsány nejprve základní monografie, kde se ujasní všechny těžkosti a problémy jak výzkumu objektu, tak i vztahu mezi vědními obory, které se přitom překrývají. Právě v oblasti, kde se budou překrývat, bude asi nejplodnější výzkum.

Dnešní diskuse mne utvrdila v tom, že cesta vpřed je skutečně v neustálé konfrontaci názorů. Podle toho, co zde bylo řečeno, se zdá, že objekty výzkumu čs. sociologie mezinárodních vztahů jsou

mnohdy sociologickými názvy objektů výzkumu světové ekonomiky, která se provádí v Československu a obdobně v jiných socialistických státech. Z toho důvodu bude velmi cenné, když se budeme po určité době setkávat a vyměňovat si názory.

K námitce doc. Nikla se vrátil ještě doc. Soukup, a vysvětlil své pojetí termínu „sociální systém“: použil jsem termínu „sociální systém“ jak je tradičně chápán, tj. jako určitý systém, který má řadu atributů. Např. centrální autorita, moc států se svými právními normami je jedním z důležitých znaků ideálního systému. Pokud jde o mezinárodní systém, zdá se být zřejmé, že zde tento atribut chybí. To neznamená, že nejde o *systém*, a dr. Nikl hovořil správně o systému. Národní komponenty v mezinárodním systému jsou v současnosti ovšem rozhodující a zřejmě dlouhou dobu budou ještě rozhodující. Integrovaní snahy jsou vleké, omezím-li se na perspektivu dvaceti let, nedá se očekávat, že by se situace nějak podstatněji změnila. V tomto smyslu vytváření světového sociálního systému je věcí daleké budoucnosti.

Docent Radoslav Selucký, ekonom a dramaturg Čs. státního filmu řekl k otázce sociologického přístupu k jednotlivým vědním oborům:

Sociologický přístup nastává nebo sllí vždycky v okamžiku, kdy vědní obory přestávají být samoúčelnými a překračují samy sebe. Např. proti normativnímu pojetí práva sociologické pojetí práva. Politická ekonomie začíná být chápána sociologicky ve chvílích, kdy jí samotné nejde pouze o to, jak zvětšovat bohatství národů, jak nejlépe vyrábět, ale jaké vlastně modely života, modely společenských vztahů, resp. jakou hierarchii hodnot na základě vytvořeného bohatství a jeho jistého rozdělování dělat. To se dnes, pokud jde třeba o sociologický přístup k politické ekonomii, projevuje na Západě, zejména ve Spojených státech, kde tato otázka je velmi naléhavá. Vždyť ale Marx byl vlastně prvním politickým ekonomem, který chápal politickou ekonomii sociologicky, který se nedíval na ekonomii na rozdíl od klasické buržoazní eko-

nomie jako na čistě samoučelovou záležitost.

A tím se dostávám k tomu, o čem tu už bylo hovořeno, tj. jaké jsou podmínky pro sociologický přístup k mezinárodním vztahům, ať už ekonomickým, politickým, ideologickým, kulturním, socialistických zemí a z hlediska socialistických zemí. Sociologický přístup k těmto otázkám má velký význam například při řešení problémů integračních. Doc. Soukup tu připomněl obecnou závislost: čím menší země, tím větší, za jinak stejných podmínek, úloha zahraničního obchodu, která se promítá do národního důchodu této země atd. Ovšem já se domnívám, že je nutno brát ohled ještě na jeden aspekt, který tuto situaci trochu modifikuje. Je to otázka stadia, ve kterém jsou socialistické země z hlediska vývoje industriální společnosti.

Schematicky si průmyslové období můžeme rozdělit na tři části, z nichž ta třetí je nazývána v západní sociologické literatuře *postindustriální období*, jemuž předchází naše současné období, které můžeme nazvat *konzumním obdobím* či *industriální společností*, a to první období je *industriálními stadiem*. A tu je nutno vidět, že socialistické země v podstatě ještě do industriálního stadia v plné míře nevstrojily. Je to také dáno pojetím modelu, v jakém se tato industrializace socialistických zemí vyvíjela. To vyplynulo jednak z ideologické, jednak z konkrétní historické situace, kdy model, ve kterém se vyvíjely socialistické země v celém tomto stadiu, byl model autarkický, uzavřený, který v podstatě izoloval tyto země od kapitalistického světa, protože v jednotlivých státech vznikla naprosto nová sociální struktura, která se cítila být ohrožena — a zřejmě oprávněně — okolním světem. Byly to i historické a geografické a jiné okolnosti, které umožňovaly tento autarkní vývoj. Na druhé straně je nutno vidět, že první socialistická země, ve které se tento model uskutečnil, dodnes není zemí integrovanou, vnitřně integrovanou, národnostně, kulturně, sociálně a v dalších směrech.

Nyní, pochopitelně, vytváří tato skutečnost v integračním procesu zábrany. Vezmeme-li v úvahu nejen ekonomický, ale i politický model, ve kterém se tyto země vyvíjely, dostává se integrace do

slepé uličky, i když se teoreticky žádá. Avšak objektivní zájmy jednotlivých socialistických zemí jsou různé.

Zaujala mě myšlenka, kterou tu připomněl s. Soukup, že v rozhodovacích procesech, které se týkají mezinárodních vztahů, tedy aktů zaměřených ven z jednotlivých zemí, je důležitějším faktorem rozhodování obraz o situaci, který si udělá vláda, vláda či vládnoucí skupina, a nikoliv objektivní situace sama. To zřejmě není zdaleka tak silné uvnitř země, kde se tento obraz koriguje, ať už je její model jakýkoliv, tím, že se projevují silokřivky různých zájmů, sociálních tlaků atd., které musí kterákoliv vládnoucí politická skupina brát v úvahu, ať se projevují veřejně nebo skrytě. V mezinárodních vztazích z předpokladu, že stát není izolován od okolního světa, se toto obrážet nemůže. Ovšem, i když svět jako celek je jistý sociální organismus, přece jen tvoří jednotlivé státní celky uzavřené jednotky, které jsou do jisté míry suverénní a autonomní, takže k tomuto jevu dochází. Je to vidět jasně na Číně. Pohled Číny na svět je pohled, jak si to představuje vládnoucí skupina, a nikoliv jaká je realita okolního světa.

Takové období trvalo v socialistických zemích v podstatě až do poloviny padesátých let a zabrzdlilo širší sociologický přístup ke zkoumání mezinárodních pohybů světové ekonomiky, pohybu mezinárodních politických vztahů, kulturních styků atd. V tomto smyslu úspěch či úroveň sociologie mezinárodních vztahů v socialistických zemích je v dané době závislá na vnitřních poměrech v jednotlivých zemích a nikoliv na tom, co by bylo třeba z hlediska objektivního procesu světového celku zkoumat. Jistě tu hraje úlohu politický model, ideologické předsudky, ideologické vztahy apod. Tento rozpor je tím silnější pocítován, že celý proces vědeckotechnické revoluce, který už je v pohybu, se vyvíjí socialistickým zemím z důvodu oné uzavřenosti a autarkičnosti, která tu panovala do poloviny padesátých let.

Postupné odstraňování této uzavřenosti a postupné napojování socialistických zemí, socialistického bloku na jednotný proud světové ekonomiky, světového obchodu, v podstatě znamená, že přístup k celkovým procesům ekonomickým, poli-

tickým, které probíhají ve světě v mezinárodních vztazích, nutně musí mít v první fázi čisté účelový charakter. Teprve ve druhé fázi, až toto spojení bude navázáno, až dojde k určité integritě, k organickému zasazení pohybu socialistických zemí do pohybu světové ekonomiky, teprve tehdy začnou přesahovat mezinárodní vztahy svůj samoučel (aby byly normální) a naprosto objektivně se začne prosazovat nutnost sociologického přístupu k jejich studiu. Nepůjde již jen o to, aby bylo dosaženo jisté normalizace mezinárodních vztahů, ale aby po dosažení této normalizace sloužily realizaci jistých hodnot, které marxismus zná. A proto je velmi aktuální, aby se začalo o sociologii mezinárodních vztahů hovořit. Je zajímavé, že se o ní začíná mluvit v první řadě v zemích, které se napojují na pohyb světové ekonomiky a na pohyb světové vědeckotechnické revoluce. Z hlediska hospodářského modelu, který toto napojení umožňuje, se to týká hlavně Jugoslávie, dnes už i Československa, v menší míře ostatních socialistických zemí.

V diskuzi o metodických přístupech k výzkumu mezinárodních vztahů vznikla velmi často otázka přesahu či vzájemného ovlivňování se jednotlivých vědních disciplín. Tato otázka je velmi živá a prostupovala celou besedou. Můžeme tedy přispěvek doc. Káry k tomuto tématu, i když nebyl faktickým zakončením diskuse, považovat za závěr tohoto našeho stručného zápisu celé diskuse.

Doc. Kára o vztahu předmětu jednotlivých vědních disciplín a o otázce hraničních disciplín řekl, že předmět mezinárodních vztahů, nedávno ještě uznávaný jako vědecká disciplína, se dostává do pohybu spolu s uvažováním o předmětu politologie a s rozvojem sociologie a jejich jednotlivých disciplín, např. sociologie politiky a sociologie mezinárodních vztahů. K tomu poznamenal, že mezinárodní vztahy jsou objektivní realitou, kterou se jednotlivé vědní disciplíny, jež se v té či oné míře a z toho či onoho hlediska zabývají problematikou mezinárodních vztahů, snaží vědecky zobrazit, a to z hlediska své vědní disciplíny.

Každá věda je abstraktním výrazem skutečnosti, která je předmětem jejího zkoumání, a usiluje svým vlastním způ-

sobem, svými vlastními metodami zobrazit určitou sféru skutečnosti. Vzhledem k tomu, že doba, kdy veškerá věda byla představována jedinou vědou, tj. filosofií, je dávnou minulostí a že současný stav je charakterizován existencí četných věd, jež se v průběhu historie vydělovaly z filosofie či vznikaly další diferenciací jednotlivých věd, stává se otázkou vymezení předmětů některých vědních disciplín značně důležitou. Vymezení předmětů některých vědních disciplín se stává zvláště naléhavým v současné době v souvislosti s úvahami o předmětu sociologie, sociologie politiky, sociologie mezinárodních vztahů a politologie. Při vymezování předmětu určité vědy jde v základě o vymezení strukturálních a systémových vztahů v objektivní realitě, z nichž se vyvozuje soustava aspektů, z nichž je daný objekt zkoumán. Z tohoto hlediska se odlišuje sociologie od speciálních společenských věd tím, že zatímco se tyto speciální vědy zabývají dílčími aspekty sociální skutečnosti, je předmětem sociologie zkoumání pohybu společnosti jako celku ve smyslu totality sociální skutečnosti. Řešení problematiky z hlediska totalitní skutečnosti je vlastní i jednotlivým sociologickým disciplínám s tím, že každá jednotlivá sociologická disciplína zkoumá z tohoto hlediska problematiku, jež je jejím předmětem. Proto základní rozdíl mezi sociologií politiky a politologií bude v tom, že přesto, že předmětem obou těchto disciplín bude zkoumání politické sféry a jejího pohybu, bude sociologie politiky řešit tuto problematiku v mnohem širších souvislostech, tj. bude ji důsledně zkoumat ve světle totality sociální skutečnosti. V tomto smyslu se budou obě disciplíny lišit i ve zkoumání problematiky mezinárodních vztahů. Od sociologie politiky se bude lišit i sociologie mezinárodních vztahů. To nejen proto, že předmětem sociologie politiky je zkoumání problematiky vnitropolitických vztahů, ale i proto, že sociologie mezinárodních vztahů zkoumá v nekomplexnější formě mezinárodní vztahy.

Při vymezování určitého předmětu vědy je důležité neztratit se zřetele vlastní předmět zkoumání. Současně si však musíme být vědomi i toho, že jevy, které jsou předmětem zkoumání určité vědy, existují ve vzájemných vztazích s jinými

jevů, které jsou předmětem zkoumání jiných věd, a dále i toho, že určité jevy mohou být zkoumány z různého hlediska řadou věd. Z těchto důvodů nelze vést přesnou hranici mezi jednotlivými vědami, což je někdy zdrojem sporů při vymezování rozsahu a obsahu předmětů některých věd. Není např. možné, aby ekonom přistupoval k řešení ekonomických problémů mezinárodních vztahů ryze „ekonomicky“ a neřešil tuto problematiku v souvislosti s jinými např. politickými aspekty.

Rozvoj společenské praxe a jednotlivých vědních disciplín přináší další diferenciaci věd a tím i vznik nových věd, jež spolu tak či onak souvisí. Vzniká řada hraničních věd, jež jsou těsně spjaty s jinými vědami, např. vedle biologie a chemie vznikla hraniční věda biochemie atd. Úkolem marxistických vědců není proto bránit vzniku nových vědních disciplín a úporně hájit již existující klasifikaci věd, ale dbát o to, aby existence jednotlivých věd a proces vzniku nových věd odpovídal potřebám existující společenské praxe. Proces vzniku nových věd nemusí vždy znamenat, že rozsah předmětu dřívějších věd zůstává neměnný. To vidíme na příkladě filosofie. Nelze proto vyloučit, že rozvoj sociologie a jejích speciálních disciplín a politologie se dotkne rozsahu některých jiných věd, např. vědy o státu a právu, vědeckého komunismu aj.

Dále učinil doc. Kára několik poznámek k problematice války a míru. Vyslovil názor, že sociologie mezinárodních vztahů nepostihuje tento problém plně, ale že ho může řešit pouze na jisté úrovni, a pokračoval:

Abstrahujeme-li od vojenských aspektů problematiku války a míru, je možno se i v rámci sociologie zabývat touto problematikou v různých souvislostech, například jako součástí problematiky sociální revoluce a nebo, což se mi zdá

správnější, jako součást problematiky konfliktu. Problematika války a míru má, jak upozornil dr. Plaček, i existenciální aspekt. V této souvislosti bych chtěl upozornit, že tradiční marxismus, který chápal problematiku války a míru jako problematiku podřízenou otázce vítězství světové socialistické revoluce, není s to tuto problematiku správně řešit pro současnou dobu. Je třeba říci, že to byli západní filosofové nebo sociologové filosofického zaměření, kteří dali podnět k výkladu a osvětlení této problematiky (jako např. Russel, Aron, Jaspers, Mills aj.) tím, že položili otázku: je nějaká vyšší hodnota než zachování existence lidstva? I když každý z těchto myslitelů odpovídá na tuto otázku různě a ne vždy správně, nelze jejich přínos v tomto směru podceňovat. Položení této otázky a její správné zodpovězení je již na hranici oboru sociologie a dotýká se do značné míry i filosofie. Jestliže např. Jaspers se domnívá, že zachování existence lidstva je nadřazena hodnota zachování západní civilizace a osobní svobody jednotlivce, a Aron staví zachování lidstva a západní civilizace na stejnou úroveň, pak marxistický filosof a sociolog musí v souladu s Russelem na tuto otázku odpovědět, že neexistuje žádná hodnota, která by byla nadřazena zachování existence lidstva. Tím, že zabránění světové termonukleární válce je ve smyslu objektivním nadřazeno všem hodnotám, sdíleným v zemích socialismu či kapitalismu (ať už jde o hodnoty jako o vítězství světové socialistické revoluce, zachování západní civilizace, náboženství aj.), nabývá sociologická problematika války a míru a sociologie mezinárodních vztahů (a i ostatní disciplíny, které se touto problematikou zabývají) hlubšího významu a smyslu. Otázkou však zůstává, zda tato skutečnost již pronikla do našeho společenského vědomí a zda byly vytvořeny dostatečně příznivé podmínky pro řešení této problematiky.